

KADA PARAŠYTAS VADINAMASIS KRAUZĖS ŽODYNAS

Lietuvių leksikografijos pradininko K. Sirvydo¹ ir A. Juškos žodynai, taip pat akademinis „Lietuvių kalbos žodynas“ tarybiniais metais yra susilaukę išsamių tyrinėjimų. Tačiau lietuvių leksikografijos istorija, turinti daugiau kaip 350 metų amžiaus, dar toli gražu neparašyta. Jai parengti kol kas stinga mūsų leksikografijos paminklų detalesnių studijų. Sudedamoji lietuvių leksikografijos dalis yra ir Rytų Prūsijos XVII–XIX a. lietuviškieji žodynai, laikomi labai svarbiais mūsų leksikografijos šaltiniais. Šių žodynų leksika savo darbuose rėmėsi K. Būga, jie plačiai naudojami akademinio „Lietuvių kalbos žodyno“ tomuose. Žodynai minimi ir kaip mūsų tautosakos šaltiniai.

Iš XVII a. turime išlikusių paralelinių vokiečių – lietuvių kalbų rankraštinių žodynų. Vienas žodynas – „Lexicon Lithuanicum“ – priskiriamas pirmosios lietuvių kalbos gramatikos autoriui D. Kleinui (1609–1666), tačiau manoma, kad tai esąs ne originalas, o tik nuorašas. Kito žodyno – „Clavis Germanico–Lithvana“ autoriumi paprastai laikomas Frydrichas Pretorijus (1624–1695). Kol kas šie Rytų Prūsijos žodynai nėra tyrinėti nei leksikologiškai, nei leksikografiškai. Iki šiol galutinai dar neišaiškintos jų parašymo datos ir kitos aplinkybės.

XVII a. Rytų Prūsijos nespausdintų dvikalbių vokiečių – lietuvių kalbų žodynų grupei iki šiol priskiriamas ir vadinamasis Krauzės žodynas. Šia proga ir norėtusi pasvarstyti, kiek pagrįsta dabartinė nuomonė dėl jo parašymo datos ir paties autoriaus.

Krauzės žodynu dabartinėje lietuvių filologinėje literatūroje² (ir pirmiausia lietuvių literatūros istoriografijoje³) laikomas Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lie-

¹ Lietuvių leksikografijos pradžia nušviesti reikšmingas yra K. Sirvydo „Dictionarium trium linguarum“ naujusias – šeštasis leidimas: Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. – V., 1979, 899 p. Čia spausdinamas K. Pakalkos straipsnis (p. 13–83) apie žodyno istoriją, leksiką ir reikšmę, fotografuotinis trečiojo leidimo tekstas, lietuviškų žodžių rodyklė. Leidimą parūpino Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutas bei Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinė biblioteka, išleido „Mokslo“ leidykla.

² Lebedys J. Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a. – V., 1956, p. 506–507.

³ Lebedys J. Senoji lietuvių literatūra. – V., 1977, p. 158; Lietuvių literatūros istorija. – V., 1979, t. 1, p. 30.

tuvių kalbos ir literatūros institute saugomo anoniminio vokiečių – lietuvių kalbų žodyno rankraštis (666 p., in quarto, 18,7 cm × 15,8 cm, be titulinio puslapio)⁴. Krauzės pavardė nežinomo asmens ranka įrašyta minimo žodyno viršelio vidinėje pusėje: Krausè Pfarrer in Niebudzien (t. y. Krauzė, Nybudžių klebonas). Pirmas ir paskutinis žodžiai įrašyti lotyniškėmis, antras – gotiškėmis raidėmis. Kadangi žodynas mus pasiekė be titulinio puslapio (iškirptas), tai galima manyti, kad pavardė įrašyta vėliau ir kad ji turėjo atstoti titulinio puslapio informaciją, bent autoriaus pavardę ir gal parašymo datą. Bet iš pavardės įrašo galima spręsti, kad Krauzė greičiausiai bus buvęs žodyno savininkas⁵. Kol kas žodyno autoriaus pavardė ir parašymo data, galėję būti tituliniame puslapyje, lieka neišaiškinti.

J. Lebedys iš Krauzės pavardės įrašo, be to, iš žodyno popieriaus, rašybos ir viršelių sprendžia, kad žodynas galįs būti XVII a. gyvenusio Andrejaus Krauzės darbas⁶. Iš tikrųjų A. Krauzė yra žinomas Rytų Prūsijos XVII a. pirmosios pusės ir vidurio žmogus. Tikroji jo gimimo data nurodoma nevienodai: 1585 ar 1588 metai. A. Krauzė 1608 m. jau kunigavo Įsėje (vok. Inse), o 1621–1655 m., t. y. iki pat mirties – Nybudžiuose. 1638 m. A. Krauzė buvo numatytas komisijon J. Bretkūno verstai biblijai koreguoti. Jo pavardę randame sąrašė 20 kunigų, kurie per Prūsijos valdžios potvarkiu vykdomą lietuviškų valsčių vizitaciją Įsrutyje privalėjo sakyti parodomuosius pamokslus⁷. Spėjama, kad jis priklausė ir XVII a. viduryje veikusiam lietuvių kalbos mėgėjų ir senienų tyrinėtojų būreliui. Taigi A. Krauzė buvo išsimokslinęs ir tarp Rytų Prūsijos kunigų plačiai žinomas žmogus. Jis galėjo imtis ir žodyną rašyti. Deja, apie A. Krauzės žodynininko veiklą neišliko amžininkų duomenų.

Kalbamojo žodyno parašymo laiko ir autoriaus problema sunkiai sprendžiama pirmiausia dėl duomenų stokos. Kaip minėjome, trūksta tiesioginių įrodymų ar amžininkų atsiliepimų, iš kurių sužinotume tikrąjį žodyno pavadinimą, jo autorių ir parašymo datą. Tad ir J. Lebedžio nuomonės dėl žodyno autoriaus bei parašymo

⁴ Buvusiame Karaliaučiaus archyve šis žodynas turėjo numerį Mac. 83. G. H. F. Neselmanas jį žymėjo santrumpa Q. K. Būga, naudodamas tą pačią santrumpą, apibūdino ją šitaip: „Q = Karaliaučiaus archyvo rankos rašto žodynas“. Akademinio „Lietuvių kalbos žodyno“ šaltinių sutrumpinimuose rašoma: „Q = rankraštinis (vadinamas Krauzės) vokiškai lietuviškas XVII amž. žodynas. Autorius nežinomas“. – LKŽ. – V., 1956, t. 3, p. XVI; „Q = Buv. Karaliaučiaus archyvo rankraštinis (vadinamas Krauzės) vokiškai lietuviškas XVII a. žodynas, Msc.83. Autorius nežinomas“. – LKŽ, – V., 1968, t. 1 (antras leidimas), p. XXVII. Dabartinė signatūra – F1-5792.

⁵ Lietuvių literatūros istorija, t. 1, p. 30.

⁶ Lebedys J. Smulkioji lietuvių tautosaka..., p. 506; plg. taip pat: Krauzė Andrejus – Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – V., 1968, t. 3, p. 204; Lietuvos TSR bibliografija. Serija A, knygos lietuvių kalba. – V., 1969, t. 1, p. 542 (poz. 358).

⁷ Krauzės pavardė įrašyta pirmoji: Hr. Andreas Krauß Pfarrer in Niebudzen. Žr. Recessus generalis der Kirchenvisitation insterburgischen und anderer littawischen Embter im Herzogthum Preussen. – Königsberg, 1639, S. 63.

laiko (tiesa, visai ne kategoriškos, o daugiau spėjamosios) greičiausiai dėl naujų duomenų stygiaus iki šiol niekas nebuvo bandęs nei patvirtinti, nei nuneigti. Tuo tarpu, kritiškiau pasižiūrėjus, ryškėja, kad tolesnį problemos sprendimą sunkina ne tik minėtų duomenų trūkumas. Esminis mūsų nagrinėjamos problemos dalykas yra nustatyti žodyno amžių. Kai žodyno priskyrimas Krauzei grindžiamas ne įrodytu dalyku, o tik prielaida, tai nėra garantijos, kad išvada bus teisinga: kadangi žodynas laikomas XVII a. darbu, tai jo autorius (ar bent savininkas) turi būti irgi XVII a. žmogus.

Toliau nagrinėdami minėto žodyno parašymo datos problemą, turėtume atsakyti į šiuos klausimus: 1) ar žodynas F1-5792 yra XVII a. leksikografijos darbas? 2) ar Andrejus Krauzė iš viso yra (pa)rengęs žodyną? 3) jeigu parengęs, tai kokį – ar tikrai vokiečių – lietuvių kalbų? 4) jeigu yra parengęs, tai ar Andrejaus Krauzės žodynas išliko? 5) ar minimas žodynas yra tikrai Andrejaus Krauzės? Šie klausimai yra gerokai tarpusavy susipynę, vienas nuo kito priklausomi. Atsakymą į juos galėtų duoti įvairesni tyrimo metodai.

Kaip žinome, vienas iš būdų nustatyti popieriaus amžių yra vandenženklių tyrimas. Iki šiol šio žodyno popieriaus amžių nustatyti vandenženklių būdu nebuvo bandyta.

Kalbamojo žodyno popieriaus analizė rodo, kad žodynas parašytas vienos popieriaus dirbtuvės to paties laiko gamybos popieriuje. Žodyno popierius turi vienodą vandenženklį – medį su tupinčiais trim kikiliais ir raidėmis IWS. Iš vandenženkliaus atributikos ir raidžių sprendžiame, kad tai buvo Finkeno popieriaus dirbtuvių Rytų Prūsijoje, į pietus nuo Karaliaučiaus, 1720–1749 m. gaminto popieriaus vandenženklis⁸. Minėtos raidės IWS yra popieriaus dirbtuvės meistro J(ohann) W(ilhelm) S(teinmetz) inicialai⁹. Tokį patį vandenženklį Nr. 2864 randame 1735–1745 m. datuotų dokumentų popieriuje. Kadangi visi dokumentai rašyti vad. „Dreifinkenpapier“ formato (38 cm × 42 cm) lape, perlenktame per pusę, tai vandenženklis tėra viename dokumento lape¹⁰.

⁸ Kohtz H. Papiermacher und Familienforschung mit besonderer Berücksichtigung Ostpreußens. – Ostdeutsche Familienkunde. Göttingen, 1954, H. 3, S. 123.

⁹ Laucevičius E. Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. – V., 1967, p. 138, 146, vandenženklių atlaso pozicija Nr. 2864.

¹⁰ Štai keletas tų dokumentų: 1) Vilniaus V. Kapsuko universiteto Mokslinės bibliotekos rankraščių skyrius, F4 – 2794, lp. 2, formatas 34 cm × 20 cm, rašyta Vilniuje 1735 m. lenkų kalba (su lotynų priemaišomis) – Raštas, kuriuo pastalininkis ir Lydos pilies raštininkas Rapolas Siekluckis užstato Mikalojui Faustiniui Radvilai, Naugarduko vaivada, ir jo žmonai Barborai už 23000 lenkiškų zlotų nuo Zietelos grafystės atskirtus kaimus – Pagirius, Olechnovičius, Kriokšlį, Agradnykus ir Dubrovką, 2) Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos rankraščių skyrius, F 37–630, l. 5, formatas 34 cm × 21 cm, rašyta Raseiniuose 1741 m. lenkų k. – Žemaičių kunigaikštystės suragatorinio teismo knygu išrašas – Vaznio Kristupo Antano Narkevičiaus pranešimas,

Taigi Andrejaus Krauzės gyvenimo data nesutampa su jam priskiriamo žodyno popieriaus amžiumi. Tai verčia peržiūrėti nuomonę dėl kalbamojo žodyno parašymo laiko ir daryti išvadą, kad žodyno popieriaus vandenženklių analizė nepatvirtina iki šiol paplitusios J. Lebedžio nuomonės dėl Andrejui Krauzei priskiriamo žodyno datavimo XVII a. Priešingai, šis žodynas parašytas XVIII a. antrojo ketvirčio (III–IV dešimtmečio) gamybos popieriuje.

Pripažinus, kad žodynas parašytas ne XVII a., koreguotina ir J. Lebedžio nuomonė dėl žodyno autoriaus. Juk tariamojo autoriaus ar savininko pavardė negalėjo atsirasti viršelyje anksčiau, negu buvo parašytas pats žodynas. Kadangi Andrejus Krauzė gyveno Nybudžiuose iki 1655 m., įrašas žodyno viršelyje liečia ne jį.

Šiandien, kol žodynas plačiau ir specialiau netyrinėtas, tegalime jį kvalifikuoti tik kaip anoniminių rankraštinį Rytų Prūsijos XVIII a. pirmosios pusės žodyną. Anoniminiu jis laikytinas dėl to, kad XVIII a. pirmojoje pusėje Nybudžiuose nėra kuni-gavęs joks Krauzė. Tiesa, gretimoje Katinavos parapijoje (Nybudžiai ir Katinava – maždaug 12 km atstu į šiaurę nuo Gumbinės, tarp Pilkalnio ir Stalupėnų) iki 1726 m. yra dirbęs Andrejaus Krauzės bendrapavardis Johanas Gabrielius Krauzė¹¹. Kadangi jis kaip leksikografas negirdėtas, gal jį galėtume laikyti bent žodyno savininku? Tačiau šis spėjimas vargiai įtikimas: juk pats Johanas Gabrielius Krauzė, rašydamas savo parapijos pavadinimą, suklysti negalėjo. Antra vertus, mes nežinome, kada buvo iškirptas titulinis puslapis, kada viršelyje atsirado Krauzės pavardė. Galbūt gerokai vėliau kas nors, jau tiksliai nežinodamas žodyno autoriaus (savininko?) pavardės, įrašė klaidingą parapijos pavadinimą. Visa tai – tyrinėtini dalykai. Tuo tarpu šian-dien laikyti kalbamąjį žodyną XVIII a. pirmosios pusės **Krauzės** darbu dar stinga duomenų. Pagaliau net jeigu ateityje kam ir pavyktų įrodyti, kad žodyno rankraštis yra kurio iš Krauzių darbas, viena liktų neginčijama – tai XVIII a. trečiojo—ket-virtojo ketvirčio žodynas.

Vadinasi, kalbamasis žodynas „pajauninamas“ 70–90 metų. Dėl to sumažėja XVII a. vokiečių—lietuvių kalbų nespausdintų žodynų sąrašas, bet mūsų nagrinėja-mas anoniminis žodynas atsistoja į savo chronologinę rikiuotę tarp Rytų Prūsijos

---

kad jis Šėduvos prelatui Jonui Šemetai įteikė teismo vykdomąjį raštą Gruževskio byloje dėl dviejų pabėgusių baudžiauninkų, 3) Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos rankraščių skyrius, F 21–1610, lp. 2, formatas 34 cm × 20 cm, rašyta Vilniuje 1744 m. lenkų. k. – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo tribunolo aktų knygų išrašas: Mozyriaus pataurininkio Mykolo Jelensko skundas Kijevo metropolitui Šeptickiui dėl Skrebutėnų dvaro Vilniaus pavieta, 4) Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos rankraščių skyrius, F 37–2260, lp. 2, formatas 34 cm × 21 cm, rašyta Raseiniuose 1745 m. lenkų k. – Žemaičių bajorės Elžbietos Jonienės Galinauskienės raštas Mykolui Aleksandravičiui dėl pasogos – tuščias blankas (membrana) su dalyvių ir liudytojų parašais.

¹¹ Arnoldt D. H. Kurzgefaßte Nachrichten von allen... in Ostpreußen gestandenen Predi-gern. – Königsberg, 1777, S. 94.

XVIII a. dvikalbių žodynų, šalia spausdintų F. V. Hako (1730 m.), P. Ruigio (1747 m.) ir nespausdintų J. H. Kuncmano, J. Richterio, J. Brodovskio vokiečių – lietuvių ir lietuvių – vokiečių kalbų žodynų.

Šio tik vieno siauro klausimo nagrinėjimas rodo, kiek daug problemų dar slepia Rytų Prūsijos lietuvių leksikografija, labai svarbi lietuvių leksikografijos visumos vaizdui susidaryti. Deja, Rytų Prūsijos lietuviški žodynai iki šiol tėra savotiška *terra ignota*: žinomi vien jų vardai, t. y. pats žodynų buvimo faktas, o nežinoma nei jų genezė, nei juose sukauptos leksikos sudėtis, nei kiti svarbūs dalykai. Kol leksikografijos paminklas tėra bibliografijos vienetas, sunku kalbėti apie bent kiek išsamesnės lietuvių leksikografijos istorijos rašymą. Tuo tarpu nėra reikalo plačiau aiškinti tai, kad be leksikografijos istorijos neįmanoma turėti nei lietuvių kalbos, nei lietuvių kalbotyros istorijos reikšmingesnių apibendrinamųjų darbų.

Tyrinėtojus imtis Rytų Prūsijos žodynų analizės atbaido, be kita ko, ir tai, kad šie žodynai tebėra rankraščiai, sunkiau prieinami ir įskaitomi. Dėl to, siekiant pakinti leksikografijos istorikus pradėti šį darbą ir kartu jį palengvinti, reikėtų pasirūpinti mūsų leksikografijos paminklų publikacijomis. Pirmiausia dėmesio turėtų susilaukti D. Kleinui, F. Pretorijui priskiriami žodynai. Šių žodynų išspausdinimas, be abejonės, suaktyvintų jų tyrinėjimą, papildytų ir išryškintų lietuvių leksikografijos XVII a. vaizdą, būtų savotiška atsvara kur kas labiau ištyrinėtai savo bendraamžei – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės leksikografijai, savo ruožtu, parengtų dirvą tolesnėms Rytų Prūsijos XVIII–XIX a. lietuviškų žodynų studijoms, pagaliau priartintų aktualų lietuvių leksikografijos istorijos rašymo laiką.

WANN WURDE DAS SOGENANNTTE WÖRTERBUCH VON KRAUSE GESCHRIEBEN?

Zusammenfassung

Der Beitrag hat das Ziel, das Entstehungsdatum des sogenannten handschriftlichen deutsch-litauischen Wörterbuches von Krause nachzuprüfen. Bisher besteht die Meinung (J. Lebedys), daß dieses Wörterbuch im 17. Jh. geschrieben worden ist und sein Autor (oder der Besitzer) Andreas Krause (gest. 1655) gewesen sein könnte. Mit Hilfe von Wasserzeichenanalyse haben wir aber festgestellt, daß das Wörterbuch auf Papier der Papiermühle von Johann Wilhelm Steinmetz (1720–1749, ehem. Ostpreußen) geschrieben worden ist. Da nicht Andreas Krause der Autor dieses Wörterbuches gewesen sein konnte, müßte man das erwähnte Wörterbuch weiterhin als anonym betrachten.